

ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ОУН і УПА

Набуття Україною незалежності привело до справжнього буму публікацій з питань вітчизняної історії. Така цікавість викликана не лише піднесенням національної свідомості, але й необхідністю обґрунтувати право українського народу на незалежність. З огляду на останнє цілком логічно, що головна увага приділялася процесам державотворення. Іншою причиною, яка сприяла такому зацікавленню, стало тенденційне висвітлення зазначеної проблематики в радянській історіографії, а часом і просте її замовчування.

На сьогодні важливим періодом в українському державотворчому процесі є національно-визвольний рух 30-50-х рр. ХХ століття, концептуальні підходи до якого вимагали переосмислення. Саме тоді українські дослідники зацікавилися творчим доробком північноамериканських вчених, які ретельно досліджували цю проблему в умовах відкритого суспільства.

Українці які довгий час перебували в полоні штучно створених радянською системою стереотипів ще й тепер не можуть звільнитись від уявлення про ОУН-УПА як про щось ганебне. Зараз вже цілком очевидно що це був ще один крок на шляху до української незалежності. Спроба зруйнувати цей стереотип на державному рівні була зроблена українськими партіями та громадськими організаціями (насамперед Конгресом українських націоналістів і Всеукраїнським братством

ОУН-УПА). Їм, після неодноразових звернень до уряду і Верховної Ради України з проханням про визнання ОУН-УПА воюючою стороною в II світовій війні а їхню боротьбу національно-визвольною, вдалося домогтися створення у травні 1997 р. робочої групи для підготовки висновку про діяльність ОУН-УПА¹.

Особливе загострення дискусії навколо цієї теми відбулося після публікації керівником групи професором С.Кульчицьким попереднього проекту висновку². Майже всі дослідники одностайні щодо необхідності визнання руху. Проте, всі вони не погоджуються з певними пунктами представленого документа. Найполемічнішою виявилась проблема оцінки партизанської діяльності УПА та характеру Другої світової війни для українського руху опору. Більшість істориків не погоджуються з думкою, що для України це була громадянська війна, наголошуючи на її імперіалістичній сутності. На підтвердження своїх думок вони часто апелюють саме до західних дослідників цієї теми³.

Отже, є нагальна необхідність узагальнити думки представників Заходу і, насамперед, Північної Америки, особливо якщо взяти до уваги той факт, що майже 70% цих робіт є в Україні лише в англomовному варіанті. До того ж майбутній висновок про діяльність ОУН-УПА стане офіційною позицією держави щодо цих подій в нашій історії і матиме серйозний вплив на подальші дослідження.

Дана стаття є лише спробою проаналізувати стан дослідів ОУН-УПА в північноамериканській історіографії та визначити ступінь вивчення окремих напрямків цієї теми з метою визначення подальших перспектив розробки західної історіографії національно-визвольного руху 30-50-х років ХХ століття.

Першим кроком до побудови власної української концепції національно-визвольного руху 30-50-х рр., є виокремлення теоретико-методологічних основ творчого доробку північно-американських вчених, незаперечний авторитет яких зумовлюється тривалим дослідженням ними даного питання (приблизно 50 років) та безпосередньою участю декого з них у збройній боротьбі.

Проте в умовах кризи світової історіографії дослідник ризикує натрапити на підводне каміння історичної науки. Зокрема, як стверджує український історик С.Савченко, в українській історіографії утвердився спосіб, коли історичні події минулого тлумачаться “як прецедент для підтвердження тих чи інших достоїнств українського народу”. Він вважає, що тепер в Україні склалося дві провідні методології: недержавницька та європоцентристська. Перша являє собою синтез державницьких концепцій української історії та радянського типу мислення, характеризується певними рудиментами радянської історіографії (поняттєвий анахронізм, міф великого будівництва)⁴. Друга має дві тенденції – наукову, представлену Я.Грицаком і Г.Касьяновим, і апологетичну. Автор симпатизує європоцентристському підходу, проте зауважує, що історики досить часто стають “ретрансляторами концептуальних здобутків зарубіжної історичної науки”, або впадають в іншу крайність, оцінюючи події і персоналії з точки зору наближення України до західних цінностей⁵. Л.Таран стверджує, що останнім часом українська історія подається дослідниками описовим методом. Причиною такого стану є недоліки сучасної вітчизняної історичної науки⁶.

Так чи інакше, але проблему історичних досліджень західної історіографії ОУН-УПА можна вважати відкритою. На сьогодні ми вже маємо перші підсумки творчого доробку західних вчених. До них можна віднести і статті В.Косика і О.Вовка в журналі “Український історик”, де вони роблять огляд розробки тематики ОУН-УПА в цьому виданні.

Взагалі обидві статті висвітлюють роботи одних і тих самих авторів. Розбіжність полягає в тому, що В.Косик звертає більше уваги на документи, введені в обіг цими авторами, та на викриття неточностей і помилок фактологічного плану⁷.

О.Вовк вказує на недостатність висвітлення тематики ОУН-УПА на сторінках журналу “Український історик” протягом більш як тридцятилітнього його існування. Аби пояснити такий стан проблеми автор апелює до Л.Шанковського, який ще в 1975 р. зазначав: “На жаль заінтересування української науки, і взагалі української громади, загальними і воєнно- історичними проблемами УПА є ще дуже недостатнє. Дослідників, що цими справами займаються можна порахувати на пальцях однієї руки”⁸. Ситуація не змінилася на краще навіть тепер.

Як зазначає О.Вовк, першим проблему дослідів і публікацій у ділянці історії німецької окупації України під час другої світової війни підняв професор І.Каменецький. У своїй статті він приділив найбільшу увагу праці американського вченого Дж.Армстронга “Український націоналізм 1939-1945”. Віддаючи належне ґрунтовності дослідження І.Каменецький критикує Дж. Армстронга за розгляд подій в Україні поза контекстом міжнародного становища, закидає йому нерозуміння складностей партизанського руху та заперечує нацистські та фашистські впливи на український націоналізм⁹.

Перу І.Каменецького належить декілька рецензій, зокрема рецензія праці Я.Білинського що вийшла в світ англійською мовою “The Second Soviet Republic. Ukraine after World War II” та рецензії на 6-й і 7-й томи “Літопису УПА”, що, на думку О.Вовка, створило підставу для подальших досліджень¹⁰.

Варта уваги стаття С.Горака “Українці і другу світова війна досвід співпраці з Німеччиною 1941-42”, де автор висвітлює проблеми орієнтації та колоборації українських політичних об’єднань. Велика увага тут приділена персоналії О.Кандиби-Ольжича, надруковані спогади про нього та низка наукових досліджень. Також О.Вовк вказує на деякі наукові розвідки та рецензії, що сприяли розробці цієї теми. Але треба зазначити, що в цілому стаття являє собою скоріше бібліографічний список, ніж історіографічне дослідження¹¹.

Певним внеском у розробку історіографії ОУН-УПА можна вважати рецензію І.Лисяка-Рудницького на книгу Дж.Армстронга “Український націоналізм 1939-45”. Український дослідник зауважує, що ця праця постала у двох перспективах – з погляду історика і з точки зору політолога. Перші сім частин дають історичну картину національно-визвольного руху під час II світової війни, в той час як чотири останні розділи характеризують ставлення різних верств українського населення до націоналізму¹².

І.Лисяк-Рудницький високо оцінює роботу американського вченого, який “намагається бути справедливим до суспільного явища, що було витвором світу дуже відмінного від того до якого належить він сам”¹³. Вихований на демократичній традиції він міг просто засудити український національно-визвольний рух. Про неупередженість автора свідчить і його висвітлення проблеми колоборації. Зокрема Дж.Армстронг вказує, що більшість людей, які займали адміністративні посади під час німецької окупації насправді намагалися служити своєму народові¹⁴.

Український вчений зауважує, що українські національні сили діяли у трьох площинах, тоді як Дж. Армстронг висвітлює лише дві: підпільну організацію (ОУН) і рух збройного опору (УПА) та легальну громадську працю, яку дозволяла німецька окупаційна влада, і зовсім не враховує свідомий український елемент у радянському таборі, який зіткнувшись з жахом німецької окупації, вважав перемогу Радянського Союзу меншим злом для України. Нарікає І.Лисяк-Рудницький і на бідність джерел використаних для окремих розділів. Також Дж.Армстронг не надає належної уваги успіхам націоналістичного руху в “найбільш індустріальних і космополітичних” містах Донбасу і приморської зони. До того ж розходяться між собою заголовки і зміст. Опис подій уривається 1944 р., тобто поверненням на Україну радянських військ. На думку І.Лисяка-Рудницького це складає хибне враження нібито націоналістичний рух припинився з кінцем німецької окупації. Український вчений зазначає, що в історичній частині автор показав себе на багато краще ніж в політологічній, зокрема високу оцінку здобула характеристика внутрішньо політичних змін, що призвели до еволюції інтегрального націоналізму. Взагалі в праці зустрічаються лише незначні фактологічні помилки, а неправильність деяких історичних інтерпретацій І.Лисяк-Рудницький пояснює тим що “модерна українська історія у великій мірі не розоране поле”¹⁵. Щодо методологічних принципів то на думку І. Лисяка-Рудницького в Дж. Армстронга є два слабких місця: він не застосовує “порівняльних мірил” і “не приділяє належної уваги динамічному аспекту явищ”¹⁶. Але в цілому, не дивлячись на певні помилки ця праця має ряд цікавих спостережень, а отже “книга Дж. Армстронга залишиться в американській науковій літературі про східну Європу як вклад тривалої вартості”. Не дивно що тепер ця праця викликає таке зацікавлення серед українських дослідників ОУН-УПА¹⁷.

Підсумовуючи викладене можна сказати, що як такий стан дослідів західної історіографії ОУН-УПА залишає бажати кращого і потребує свого дослідника.

Важливим внеском до історіографії українського національно-визвольного руху 30-50-х рр. ХХ століття, можна вважати працю Г.Касьянова “Теорії нації та націоналізму”. На основі аналізу провідних світових і вітчизняних концепцій націоналізму він робить висновки щодо сучасного стану цієї проблеми в Україні.

Г.Касьянов вказує, що проблема становлення української нації аналізується в руслі двох концепцій – примордиалістської і модерністської. У першій з них абсолютизується фактор безперервності в етнонаціогенезі. Так, українці існують з прадавніх часів і сформувалися як етнокультурна спільнота в період Київської Русі. В XVI –XVII столітті намагалися оформитися в національно-державну спільноту,

потім існували певний період в латентному стані, а в 19 столітті сформувалася “модерна українська нація”. Домінуючою на сьогодні є примордиалістська версія. Г.Касьянов пов’язує це з народницькою інтелектуальною традицією та необхідністю легітимізувати національні вимоги історичними аргументами (чим давніші історичні корені, тим вмотивованішими є права нації на державність)¹⁸.

Відмінність модерної версії полягає насамперед, в твердженні, що націогенез розпочався саме в модерну добу (нижня межа якої окреслюється кінцем XVIII – початком XIX) і увагою до суб’єктивних чинників¹⁹. На думку Г.Касьянова вдало поєднав обидва напрямки І.Лисяк-Рудницький. Останній стверджував, що народ є етнічною одиницею, яка творить сукупність об’єктивних прикмет (походження, мова, побут і т.д.), тоді як нація є політичним явищем суто суб’єктивної сфери, бо є волевиявленням певної спільноти. Таким чином, народ – це “підбудова” на якій формується нація “надбудова”. Становлення української нації І.Лисяк-Рудницький розглядає як “процес, у якому спостерігалися перерви, однак наявність основи народу гарантувало спадковість у націогенезі.” Дослідник виділяє три органічно поєднані між собою фази в українському державотворчому процесі: княжофеодалну (від київської Русі до Люблінської унії), козацьку (XVII XVIII ст.), модерну (починаючи з “національного відродження” XIX ст.)²⁰.

Отже згідно Г.Касьянова на сучасному етапі є три основні погляди на проблему становлення української нації і на місце національно-визвольного руху 30-50-х років XX століття в цьому процесі.

Спробуємо класифікувати північноамериканську історіографію ОУН-УПА та дати загальне уявлення про її теоретико-методологічні засади, що дозволить краще зрозуміти суть даної проблеми.

Серед північноамериканських дослідників діяльності ОУН-УПА необхідно розрізнити представників української діаспори та громадян США і Канади не українського походження. Переважна більшість перших – європейські дослідники в сенсі приналежності до історичної школи. Здобувши освіту в європейських університетах і будучи добре обізнаними з світовим рівнем постановки проблем теорії і методології історії та її концептуальними знахідками, саме вони вписали українську історію в загальносвітовий контекст²¹. Проте ця група є неоднорідною. Тут можна виділити істориків, які є апологетами певної фракції ОУН та дослідників що займаються розробкою загальнотеоретичних проблем української історії в тому числі і національно-визвольного руху.

Перша група представлена такими постатями як П.Мірчук, Л.Шанковський, Я.Білинський. Вони акцентують увагу на військових діях і певним чином намагаються обґрунтувати правильність тактики тієї фракції, до якої належали. Така політична заангажованість призводить до тенденційності у підборі фактів та висвітленні подій²². Члени ОУН завжди визначалися “цілеспрямованістю... і ретельністю, які може породжувати лише справжній ідеалізм”²³, навіть після поразки національно-визвольного руху продовжуючи пропагувати ідею вільної незалежної України. Їх праці пройняті пафосом героїзму українського народу, який мужньо боровся

проти німецького та більшовицького імперіалізму. Не дивлячись на певні вади цих досліджень, саме вони привернули увагу широкого загалу до проблеми національно-визвольного руху та специфіки УПА яка після поразки Рейху єдина вела активні воєнні дії проти комуністичного тоталітаризму.

Роботи цього напрямку багаті на фактологічний матеріал. Їх головна мета – дати уявлення про складні умови, в яких діяли українські націоналісти. Ці праці підготували ґрунт для сприйняття концептуальних розробок проблем становлення українського націоналізму.

Проміжним по своєму характеру між першим і другим напрямками досліджень істориків діаспори можна вважати працю Т.Гунчака “Україна перша половина ХХ століття: нариси політичної історії”, хоча сам він належить до другої групи. Він як і історики першої групи зосереджується на фактологічному матеріалі, але в своїх коментарях намагається бути стриманим і об’єктивним, а широка джерельна база робить його дослідження більш ґрунтовним, ніж праці попередніх авторів²⁴. Головну увагу науковець приділяє проблемам суспільно-політичного розвитку, робить спробу певних узагальнень, що наближає його до представників другої групи. Крім того висвітлення подій в Україні протягом першої половини ХХ ст. дає можливість побачити причини виникнення та еволюції українського націоналізму. В цілому дане дослідження зроблене в руслі позитивізму.

Друга група дослідників представлена такими постатями як І.Лисяк-Рудницький, П.Потічний, Ю.Тис-Крохмалюк до сфери наукових інтересів яких входять проблеми виникнення та еволюції націоналістичного руху, діяльності УПА та розробка соціально-політичних аспектів руху²⁵. Ця група має багато спільного з дослідженнями власне американських дослідників. Така схожість зумовлена кількома факторами: однаковим методологічним підходом, демократичною традицією, політологічним характером більшості робіт. Вони приділяють велику увагу політико-правовим аспектам та проблемам легітимності діяльності ОУН-УПА.

Щодо американських дослідників то на сьогодні ця група представлена лише Дж.Армстронгом, творчий доробок якого, повністю збігається з вищезгаданими характеристиками²⁶.

Хоча центром досліджень проблем українського національно-визвольного руху 30-50-х рр. ХХ ст. вважається Канада найґрунтовніші, з теоретико-методологічної точки зору, праці з’явилися в США. Канадськими вченими зроблена дійсно титанічна робота. Вони підготували до друку низку робіт мемуарного характеру та видали збірки документів ОУН-УПА. Особливе значення серед них має тридцяти-томний “Літопис УПА”, що акумулював в собі як документи збройного підпілля, так і німецькі та польські документи²⁷. Американські історики спираються на збірки документів підготовлені канадським науково-історичним товариствами. Саме в Канаді відбуваються майже всі конференції та симпозіуми, присвячені питанням діяльності ОУН-УПА та друкуються більшість книжок з зазначеної тематики. Обумовлена ця ситуація двома причинами. По-перше, історики, які займалися теоретичною розробкою цієї проблеми – переважно громадяни США. Отже, вони створювали свої роботи на теоретико-методологічних засадах, притаманних амери-

канській історіографії. По-друге, канадійські вчені часто навчалися і працювали у вищих навчальних закладах США. Зокрема, відомий дослідник української історії І.Лисяк-Рудницький дев'ять років (1956-1967) викладав у Філадельфійському коледжі і чотири роки (1967-1971) у Вашингтонському університеті²⁸.

Така органічна взаємодія американських та канадських дослідників дає нам підстави говорити про існування північноамериканської історіографії ОУН-УПА. Причому канадські історики здебільшого розширюють джерельну базу, а американські на її основі розробляють теоретичні положення. Не варто забувати й ідеологічну, культурну, історичну спорідненість цих двох країн.

Після другої світової війни в США зріс інтерес до проблем міжнародних відносин та історії СРСР. У 1946 р. створений Російський інститут при Колумбійському університеті, який фінансував фонд Рокфелера, а в 1948 р. відкрився Російський дослідницький центр при Гарвардському університеті, фінансову підтримку якого здійснював фонд Карнегі²⁹.

Холодна війна охопила всі сфери американського суспільства, в тому числі й ідеологічну. Почалася боротьба з марксистським розумінням природно-історичного процесу і можливості його пізнання. На противагу йому висунуто теорію П.Сорокіна про неможливість встановити поступовість або регресивність природних явищ і процесів. Критика класичного позитивізму, яка розпочалась в 30-40 рр. ХХ століття призвела до теоретико-методологічної переорієнтації історичної науки в США. Нові напрямки спиралися на синтез європейського неокантіанства та традиційного американського прагматизму³⁰.

В принципі, для істориків США завжди головний інтерес становила історія рідної країни і більшість теорій створювалась для того, щоб пояснити еволюцію американського суспільства, зокрема теорія консенсусу чи циклічна теорія Шлезінгера³¹. Щодо ОУН-УПА, то більшість робот з'являлась в рамках пануючої тоді історії ідей, яка зберігала провідні позиції до 70-х рр. Згідно її постулатів ідеї – провідна сила суспільного розвитку. “Ідеї – це частина колективного менталітету, визначення якого можна зробити на основі самих ідей”, - стверджував Д.Б.Ромен³².

На зміну історії ідей прийшли теорії побудовані на соціологічних засадах. В цілісному вигляді вони майже не представлені в північноамериканській історіографії ОУН-УПА. Водночас деякі дослідники використовували в своїх працях соціологічні методи, що пов'язане з впливами позитивізму та тим, що багато дослідників феномену ОУН-УПА за фахом є політологами (Дж.Армстронг, П.Потічний), а не істориками. Наприклад Дж.Армстронг застосував чисто політологічний міфологіко-символічний підхід, який на його думку, допомагає краще зрозуміти природу українського націоналізму, ніж теорія “нерівномірного розвитку”. Згідно останньої, націоналізм це феномен, що передається, від однієї еліти до іншої і був започаткований французькою революцією. Проте американський дослідник зазначає, що в рамках міфологіко-символічного підходу відбувається лише переосмислення вже існуючого емпіричного матеріалу³³.

Конфронтація СРСР і США сприяла підвищенню інтересу до історії Радянського Союзу, особливо до визвольних рухів не російських народів, як таких, що можуть протистояти цій системі. Скажімо Ю.Тис-Крохмалюк в праці “UPA Warfare in Ukraine: Strategic Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II” поставив за мету показати потенціал українського національно-визвольного руху, як такого, що можна використати у майбутній війні з СРСР. Холодна війна також послугувала каталізатором для бурхливого творення теорій альтернативних марксизму³⁴.

Серед наявних в нашому розпорядженні праць глибоке теоретичне осмислення витоків та еволюції українського націоналізму зроблено лише двома авторами – Дж. Армстронгом та І.Лисяком-Рудницьким. Так, професор Дж.Армстронг виділяє модерний український націоналізм, що виник в ХІХ ст., як іммітативно-захистна реакція на впливи іноземного націоналізму, зокрема німецького. Модерний український націоналізм робив наголос на возвеличенні історичного минулого, мови, звичаїв. Першими лідерами руху була майже виключно інтелігенція. Цей факт, на думку американського дослідника, відіграв неабияку роль в майбутньому розвитку українського націоналізму³⁵. Батьком якого є М.Грушевський, чия заслуга полягає в легітимізації українського національного міфу³⁶.

Взагалі, за твердженням автора історія ХІХ ст. це частина тих великих донаціональних міфів яким на межі ХІХ-ХХ ст. національна ідеологія дала науково-історичне обґрунтування. Деякі міфи конкурували між собою. Це стосується українського і російського міфів. За Дж. Армстронгом, міф – це комплексний феномен завдяки якому символи національної ідентичності отримують поняттєве забарвлення³⁷. На еволюцію націоналізму впливають різні фактори. Найважливіший серед них – мова. Проте лінгвістична концепція ігнорує вплив домінуючої політичної влади та національного міфу і, як результат не дає повного розуміння процесу становлення націоналізму. Природна еволюція української мови була зруйнована політичним втручанням Польщі і Московії. На підтвердження своєї версії автор апелює до аналогічних процесів що відбувалися у Середземноморському басейні, де значного впливу за політичної підтримки набули кастильський та тосканський діалекти. Щодо міфів то найвдалішим, на думку американського вченого стане той міф який найкраще зможе підійти під міф про золотий вік Східних Слов'ян³⁸.

Російський міф дуже строкатий, він “поглинув спадок кочових племен створив неподоланну перешкоду для адаптації київського міфу, який є породженням протилежного політичного досвіду, ніж автократичні євразійські імперії”³⁹.

Після підписання Переяславської угоди 1654 року, на думку Дж. Армстронга, був створений міф про православну єдність. Але неможливість інтеграції до російського національного міфу спадку Київської Русі залишила ґрунт для створення контрміфу. Саме він, згідно теорії американця, заклав підвалини для виникнення українського націоналізму. За цим міфом суспільство ківіо-руського періоду – прикордонне (frontier society) й перебувало у стані перманентного конфлікту з номадами. До монголо-татарського нашестя всі конфлікти вирішувались в умовах

децентралізації, а іноді й общинної демократії. Отже, в свідомості русичів жили елементи індивідуальної і кланової незалежності. Перемога монголо-татар зруйнувала цей дух незалежності і поклала початок для розвитку демократичного централізму, тобто до імітування степових імперій. Дж. Армстронг вважає, що це захисна реакція на монголо-татарський пресинг, який міг перерости в геноцид⁴⁰.

Таким чином на окраїнах (українах) степу виникали квазінезалежні козацькі військові поселення. Подальший розвиток подій, а саме, - повстання під проводом Б.Хмельницького, створило міф про рятівника з кордону-окраїни (а myth of a saviour from frontier). Як вказує Дж. Армстронг цей міф більше ніж мова або генетична пам'ять про кийворуський період, створив фундамент для українського націоналізму, який був переосмислений у ХІХ ст.⁴¹.

Як видно коріння української національної ідеї сягають сивої давнини. Дана теорія пояснює сильний вплив народницьких традицій в українській історичній науці і дає ключ до розуміння історичних подій ХХ століття в Україні.

Але повернемося до проблеми розвитку інтегрального націоналізму. Аналізуючи проблему виникнення українського інтегрального націоналізму у 30-50 роки, всі дослідники одностайні щодо його генетичного зв'язку з визвольними змаганнями 1917-1921рр. І.Лисяк-Рудницький вважає, що в Україні націоналізм виник у 1920-х роках як духовний фермент молодого покоління та як протест на занепад державності. Невдача визвольних змагань 1917-1921рр. призвела до демократичних і соціалістичних принципів, що були визначальними у національно-визвольному русі другої половини ХІХ - ХХ ст. Український націоналізм він розглядає як інтегральний⁴². Американський дослідник бачить цю проблему дещо по іншому і зауважує, що після поразки української революції 1917-1921рр. Західна і Східна Україна розвивалися окремо. Національна ідея в кожному з цих регіонів мала свої особливості.

В Східній Україні після приходу до влади більшовики проголосили гасло "національної по формі, соціалістичної за змістом" культури кожного радянського народу що дозволило виплекати "покоління молодих людей, які думали і писали українською літературною мовою." Хоча заради об'єктивності він вказує, що російська мова продовжувала вважатися ознакою вищої культури⁴³.

Щодо Західної України то ситуація тут склалася доволі оригінально. Окрім національних утисків з боку Польщі, від яких страждало населення Галичини, не вирішеною лишалась й низка соціальних проблем. Радянський уряд показав у 20-х рр. можливість вирішити як національні так і соціальні проблеми. Це сприяло поширенню комуністичних ідей які були дуже популярні серед молоді. Іншою привабливою силою виступав інтегральний націоналізм, який з'явився у Франції наприкінці ХІХ ст., і у "видозміненій формі набув популярності серед незадоволених країн Східної і Південної Європи". За Дж. Армстронгом модифікованою українською версією інтегрального націоналізму виступають ідеї викладені у праці Д.Донцова "Націоналізм", де до речі є багато запозичень з німецького націоналізму. Американський дослідник вказує на важливість останнього як такого, що зміг

привернути молодь на свій бік. Тим самим нейтралізуючи реальна можливість оформлення національної ідеї у вигляді націонал-комунізму⁴⁴.

Дж.Армстронг більше уваги приділяє аналізу суспільно-політичної ситуації, визначаючи, що по-перше, на ОУН вплинула діяльність та ідеї іноземних націоналістичних партій, що були утворені в Західній Європі в період між двома війнами; по-друге, в діяльності ОУН простежується вплив такої організації як “Народна воля”, що діяла в Росії в 70-х – 80-х роках XIX ст.; по-третє, організація таємної політичної поліції, яка підтримувала чистоту партійних лав та безжальні методи внутріпартійної боротьби на думку Дж. Армстронга є прямим запозиченням більшовицької тактики⁴⁵.

І.Лисяк-Рудницький категорично не погоджується з непродуктивними впливами на ОУН. Структурні і психологічні паралелі що мали місце між цими двома організаціями, пояснюються на його думку, внутрішніми закономірностями, характерними для всякого підпільного змовницького руху. Подібні явища притаманні Італії, Ірландії та балканським країнам. Тому не може бути й мови про свідоме запозичення якихось рис організації “Народна воля”. Український дослідник вважає більш природним для українського національно-визвольного руху орієнтуватися не на російські, а на польські зразки, тобто “вчитися з прикладу успішного суперника”. До обов’язкового вишколу оунівських новобранців включалися спогади головного будівничого польської самостійності Ю.Пілсудського. Він починав свою кар’єру як терорист⁴⁶. Інші причини полягали в впливах ірраціоналістичних, волюнтаристських і віталістичних теорій, що користувалися популярністю в Західній Європі (Ф.Ніцше, А.Бергсон, Ж.Сорель, Г.Лебон, О.Шпенглер та інші)⁴⁷.

Обидва дослідника виправдовують симпатії націоналістів. До цього їх штовхала загальноєвропейська криза демократично-парламентського устрою та трагічне становище українського народу наприкінці 20-30-х рр., минулого століття. Незалежна Україна могла виникнути лише в разі серйозних змін в Східній Європі, початок яким поклала велика війна.

Але оскільки український національний міф в своїй основі мав сильні демократичні традиції, то переосмислення ідеології і перехід до демократичної платформи виглядає цілком логічно. До того ж якщо врахувати географічний фактор міфологічного сюжету де в центрі уваги перебувають історичні події, що розвивалися на теренах Наддніпрянської (центрально-східної) України (який виразно проступає в міфологіко-символічній концепції Дж.Армстронга), то цілком можна погодитися з І.Лисяком-Рудницьким, який серед трьох груп подій що мали вирішальне значення для розвитку українського націоналізму і переходу ОУН на демократичну платформу називає конфронтацію з українським Сходом і радянською системою⁴⁸. Адже саме з появою вихідців зі сходу в лавах ОУН-УПА почався процес переосмислення ідеології інтегрального націоналізму⁴⁹. Хоча варто вказати що ця подія була підготовлена розколом в ОУН та окупацією України німцями.

Треба також вказати оцінку північноамериканськими дослідниками ролі і місця УПА в національно-визвольному русі 30-50х років XX століття. Молох другої світової війни покликав до життя таке неординарне явище, як континентальна

система Руху Опору, в основі якої лежали різновекторні політичні сили. Північноамериканська історіографія оцінила роль УПА в цій системі досить негативно. Головною причиною такого стану є нерозуміння тогочасних українських реалій. П.Потічний змальовує тогочасну ситуацію так: українці одна з найбільших націй в Європі – не мали своєї державності, а тому співпрацювали з різними політичними силами для досягнення головної мети – незалежності України⁵⁰. Він виділяє дві причини, що призводили до невірною розуміння західними вченими національно-визвольного руху, як маріонеточної сили, створеної німцями для боротьби з СРСР. До першої групи можна віднести факт наявності трьох категорій українських військових формацій: ті що були засновані на основі політичних угод з Німеччиною, неполітичні формації організовані німцями та формації зв'язані з підпіллям⁵¹. Таке розмаїття військових одиниць призводить до плутанини особливо для людини погано обізнаної з українською дійсністю. Друга група проблем полягає в тому, що більшість вояків новоутвореної УПА спочатку служили у німецьких частинах, а приєднання до останньої, допоміжної поліції та дивізії “Галичина” ускладнює можливість адекватної оцінки не тільки УПА, але й всього національно-визвольного руху⁵².

Першість у дослідженні УПА з вищезгаданих причин займають представники української діаспори. Серед західних вчених неукраїнського походження знов таки можна назвати Дж.Армстронга, який не обминув і цей аспект національно-визвольного руху. Майже всі праці з цієї теми мають головним чином описовий характер (П.Мірчук, Л.Шанковський)⁵³, хоча є певні досить вдалі спроби аналізу проблем (П.Потічний, Ю.Тис-Крохмалюк): багато уваги в них приділяється причинам виникнення УПА та вивченню її стратегії і тактики⁵⁴. Саме останні праці цікавлять нас найбільше.

Щодо походження УПА майже всі північноамериканські дослідники сходяться на тому, що однією з головних причин її виникнення був провал німецької окупаційної політики на окупованих територіях, а саме: не вирішення аграрного питання⁵⁵ та ганебний набір остарбайтерів⁵⁶. Проте вони дещо розходяться у висвітленні окремих аспектів цього питання так, Ю.Тис-Крохмалюк пояснює появу УПА необхідністю боротьби з радянськими партизанами й німецькими поліціями. При чому спочатку існувало три сили, які представляли різні політичні організації, але мали одну мету і в 1942-43 рр. були об'єднані під егідою ОУН-Б⁵⁷. Більш глибокий аналіз цього питання був зроблений Дж.Армстронгом і П.Потічним. Американський дослідник вважає, що командування ОУН в Галичині не бажало втрачати свої легальні позиції і починати відкриту непокору німцям, але змушене було вдатися до дій аби збройні формування що виникли стихійно, як відповідь на німецькі репресії не попали під вплив комуністичного партизанського руху⁵⁸. Він також вважає що “передчасний розвиток на Волині широкомасштабних націоналістичних партизанських формувань послабив здатність могутнього націоналістичного підпілля на Галичині виступати в послідовній опозиції до повторної радянської окупації”. Цю думку Дж. Армстронга ставить під сумнів П.Потічний, хоча щодо

причин виникнення УПА вони одноставні, але український дослідник додає ще суто моральний аспект: у населення виникали питання де ж той провід і чому він не захищає простих людей⁵⁹.

Спонтанний рух опору поставив керівництво ОУН перед необхідністю розгортання військових дій як проти Німеччини так і проти радянських партизанських формувань⁶⁰.

Дж.Армстронг звертає особливу увагу на те чому саме ОУН-Б очолила УПА: по-перше, вона була найкраще організована, по-друге, апелювала за підтримкою до населення, і по-третє, не останню роль зіграло і географічне положення. Серед усіх теренів придатних для партизанського руху Волинь виявилась єдиною можливою. Вона межувала з Галичиною, де розташовувалась основна база ОУН і населення цих теренів симпатизувало національно-визвольному руху. Інші території або були несприятливі з географічної точки зору, або населення не сприймало ідеологію ОУН⁶¹. Т.Бульба-Боровець, який першим створив військові формування на Волині згодом опинився в лещатах між радянськими партизанами та підрозділами ОУН-Б. В результаті військо Т.Бульби-Боровця було інтегровано військовими формуваннями ОУН-Б⁶².

Американський дослідник вказує на нестачу офіцерів, як основну ваду УПА, адже як відомо, боєздатність будь якої армії залежить від офіцерського складу. Цю проблему повстанці вирішували за рахунок поповнення своїх рядів офіцерами УНР та радянськими офіцерами, що тікали з концтаборів⁶³. Дана тема цікавить і Ю.Тис-Крохмалюка, він вважає що такий стан речей суттєво вплинув на партизанську тактику УПА. Ю.Тис-Крохмалюк виділяє дві категорії партизан. Перша - повстанці - вони ведуть війну проти чужоземної влади за визволення свого народу, застосовуючи партизанську тактику. В цій боротьбі повстанці спираються на населення з яким пов'язані генетично. Друга категорія – партизани, які не мають контактів з чужоземним населенням, зброю і їжу їм постачає їх уряд, який координує їх діяльність з діями регулярної армії через спільний штаб. Для повстанців в умовах майже цілковитої ізоляції на перший план виступає особистість солдата, винахідливість і кмітливість якого протиставляється регулярній армії з солдатами обмеженими вузькою спеціалізацією⁶⁴. Унікальною на думку Ю.Тис-Крохмалюка є і тактика УПА, яка не має аналогів у світовій історії. Причини цього він вбачає в унікальності самої повстанської армії яка без жодної допомоги ззовні в умовах нестачі зброї протягом десяти років протистояла двом наймогутнішим арміям світу⁶⁵. Цю думку Ю.Тис-Крохмалюка підтримують майже всі дослідники ОУН-УПА⁶⁶.

Важливу роль останній, як і Дж.Армстронг, відводить акту відновлення УНР 30 червня 1941 р., адже армія без держави поступово перетвориться в зграю бандитів, створення УПА не порушувало логічної послідовності: спочатку постала українська держава, а вже потім українська армія що свідчить на користь легітимності останньої⁶⁷.

Важливе місце в працях про УПА належить проблемам колоборації з нацистами. П.Потічний наполягає що “ ті контакти, що були встановлені між УПА та німецькими підрозділами ... або з союзниками німців ... мали на меті знейтра-

лізувати ці сили ... можуть бути охарактеризовані як виразно протинімецькі кроки?". Щодо контактів УПА і Вермахту протягом останніх кількох місяців німецької окупації, то вони носили суто тактичний характер⁶⁸. Ю.Тис-Крохмалюк вважає що позитивне ставлення до Німеччини можна пояснити тим що вона була лютим ворогом Москви, проте німці так і не використали потенціал не російських народів СРСР, цієї ахіллесової п'яти могутньої імперії⁶⁹.

Проблема дослідів УПА ускладнюється особливостями тогочасної української дійсності і представлена головним чином вченими діаспори. На сьогодні не існує якоїсь певної концепції щодо цієї проблеми, більшість досліджень носять описовий характер. Проте зроблені перші спроби дослідити причини виникнення УПА і специфіки її діяльності.

Північноамериканська історіографія українського національно-визвольного руху постала у другій половині ХХ ст. з появою перших вояків ОУН-УПА. Каталізатором цього процесу стала холодна війна, яка сприяла підвищенню інтересу до історії СРСР та неросійських народів що входили до її складу. Праці з проблем діяльності ОУН-УПА створювалися в руслі пануючої тоді історії ідей та соціологічних методів. Всіх дослідників цієї теми можна класифікувати за двома схемами – національна приналежність (українці та власне американці) та методологічний підхід до висвітлення проблем діяльності ОУН-УПА. Друга схема є більш прийнятною, тому що дозволяє краще зрозуміти основні напрямки дослідження в північноамериканській історіографії українського національно-визвольного руху 30-50х років ХХ ст. Згідно цієї схеми можна виділити дві групи дослідників. Перші (П.Мірчук, Л.Шанковський, Я.Білінський) основну увагу приділяли викладу фактологічного матеріалу і, як правило, виступали апологетами певної фракції ОУН. Але саме завдяки їм, широкому загалу стали відомі події, що відбувалися на Україні в період з 1939 по 1952 рр. Можна сказати, що вони підготували ґрунт для праць вчених другої групи (І.Лисяк-Рудницький, П.Потічний, Ю.Тис-Крохмалюк, Дж.Армстронг), які займалися в більшій мірі теоретичними узагальненнями і є політично менш заангажованими. Вартим уваги є той факт, що деякі праці цих істориків носять політологічний характер. Це вплинуло як на зміст роботи так і на застосовані методичні прийоми.

Якщо поглянути на північноамериканську історіографію ОУН-УПА з точки зору класифікації Г.Касянова, то всі дослідники цієї теми – прихильники примордиалістської версії. Згідно їх бачення український національно-визвольний рух 30-50-х років ХХ ст. є органічним продовженням українського державотворчого процесу, що сягає своїм корінням в часи Київської Русі. Згідно міфологіко-символічної концепції Дж.Армстронга в основі української державності лежать демократичні традиції, а ареною основних подій української історії є Наддніпрянщина (Східна Україна).

Полемічною виявилась проблема виникнення українського інтегрального націоналізму. Розглядаючи це питання з точки зору історії ідей дослідники другої групи не однастайні щодо визначення ідеологічних впливів на останній. Серед

причин еволюції ідеології ОУН головною вони вважають причину вплив східноукраїнського елементу. Це опосередковано підтверджує міфологіко-символічну концепцію Дж.Армстронга, згідно якої Східна Україна є місцем творення вітчизняної історії.

Проблема вивчення діяльності УПА ускладнювалась двома факторами: наявністю трьох категорій військових формувань і співпрацею УПА з нацистською Німеччиною, що не давало можливості адекватно оцінити її роль власне американським дослідникам. Розробка цього питання довгий час здійснювалась майже виключно представниками української діаспори, причому не можна говорити про розгляд даної проблеми в контексті певної концепції, вони носять описовий характер. Своєрідну спробу знайти місце діяльності УПА в військовій історії було зроблено Ю.Тис-Крохмалюком. Проаналізувавши військовий досвід повстанців він дійшов висновку, що це унікальне явище, яке не має аналогів у світовій військовій історії. В цілому, його праця носить суто прагматичний характер маючи на меті акумулювати досвід УПА, аби використати його у майбутній війні з СРСР. Відчувається вплив холодної війни.

Можна констатувати факт, що північноамериканська історіографія дала обґрунтування основним проблемам українського національно-визвольного руху 30-50-х років ХХ століття і створила теоретико-методологічну базу для подальшого дослідження проблеми вітчизняними вченими.

¹ До справи визнання на державному рівні ОУН-УПА // *Визвольний шлях*. 2000. №9. С. 109.

² Кульчицький С. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (Попередній варіант) // *Сучасність*. 2001. №2. С. 50-58.

³ Грабовський С. Доля армії без держави // *Сучасність*. 2001. №2. С.63-74;

Коваль В. Як незалежна Україна починала боротьбу проти борців за незалежність України // *Сучасність*. 2001. №2. С.78-81; Кук В. “Рано чи пізно правда про заслуги ОУН-УПА стане загальновідомою” // *Сучасність*. 2001. №2. С.82-83; Скурагівський В. Нотатки до проблеми УПА // *Сучасність*. 2001. №2. С. 76-77; Червак П. Чи буває “проміжною” правда? // *Сучасність*. 2001. №2. С. 59-61.

⁴ Савченко С. Сучасна українська історіографія спроба характеристики // *Сучасність*. 1999. №11. С. 127-131.

⁵ Там само. С.129-130.

⁶ Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ столітті та проблеми сучасної української історичної науки // *УІЖ*. 1999. №1. С.87.

⁷ Косик В. “Український історик” про ОУН і УПА // *Український історик*. 1994. №1-4. С. 82-89.

⁸ Вовк В. Висвітлення тематики ОУН і УПА в журналі “Український історик” // *Український історик*. 1994. №1/4. С.90.

⁹ Там само. С.91.

¹⁰ Там само. С. 92.

¹¹ Там само. С. 93-95.

¹² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. К, 1994. Т.2. С.261.

¹³ Там само. С. 262.

¹⁴ Там само. С.262.

- ¹⁵ Там само. С.264.
- ¹⁶ Там само. С.267.
- ¹⁷ Там само. С.267-268.
- ¹⁸ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. К, 1999. С.264-266.
- ¹⁹ Там само. С.274.
- ²⁰ Там само. С.270-272.
- ²¹ Таран Л.В. Вказ. праця. С.89.
- ²² Мірчук П. УПА 1942-1952 Документи і матеріали. Львів, 1991. 220 с.
- Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен, 1968. 285 с.
- Shankowsky L. Ten Years of the UPA Struggle (1942-1952) // The Ukrainian Insurgent Army in fight for freedom. New-York, 1954. P. 23-51.
- Косик В. Чи треба реабілітувати ОУН-УПА? // "Голос України", 1993. 22 трав. С. 12.
- ²³ Косик В. Чи треба реабілітувати ОУН-УПА... С.12.
- ²⁴ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. К, 1993. 280 с.
- ²⁵ Лисяк-Рудницький І. Вказ. праця. С.247-270: Potichnyj Peter J. The Ukrainian Insurgent Army (UPA) and German Authorities // German-Ukrainian Relations in Historical Perspective Ed. by Hans-Joachim Torke and John-Paul Himka. Edmonton, 1994. P.163-171; Potichnyj Peter J. Ukrainians in World War II Military Formation: An Overview // Ukrainian during World War II: History and his Aftermath – A Symposiumed. by Yury Boshyk. Edmonton, 1986. P.61-65; Tys-Krokhmaluk Y. UPA Warfare in Ukraine: Strategical, Tactical, and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II. New-York, 1972. 447 p.
- ²⁶ Armstrong John A. Ukrainian nationalism 1939-45. New-York, 1955. 320 p.
- ²⁷ Літопис УПА. Торонто, 1939-1985. Т.1-11.
- ²⁸ Encyclopedia of Ukraine. Ed. by Danylo Husar Struk. Toronto, 1993. P. 247. Vol. 4.
- ²⁹ Дементьев И.П. Основные направления и школы в американской историографии послевоенного времени // Вопросы истории. 1976. №11. С.88.
- ³⁰ Дементьев И.П. Вказ. праця. С.89-90.
- ³¹ Дементьев И.П. Вказ. праця. С.91-92.
- ³² Ротмэн Д.Б. "Новая социальная история" в США // Новая и новейшая история. 1990. №2. С.74.
- ³³ Armstrong John A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // Ukraine and Russia in Their Historical Encountered. by Peter Potichnyj. Edmonton, 1992. P.125.
- ³⁴ Tys-Krokhmaluk Y. UPA Warfare... P.X.
- ³⁵ Armstrong John A. Ukrainian nationalism... P. 7-8.
- ³⁶ Armstrong John A. Myth and History... P.129.
- ³⁷ Там само. С.128.
- ³⁸ Armstrong John A. Myth and History... P.130.
- ³⁹ Там само. С.130.
- ⁴⁰ Там само. С.131.
- ⁴¹ Там само. С.132.
- ⁴² Лисяк-Рудницький І. Історичі есе... С.248-249.
- ⁴³ Armstrong John A. Ukrainian nationalism... P.21.
- ⁴⁴ Там само. С. 15-16.
- ⁴⁵ Там само. С.35.
- ⁴⁶ Лисяк-Рудницький І. Вказ. праця. С.265.

-
- ⁴⁷ Там само. С.249.
- ⁴⁸ Там само. С.255.
- ⁴⁹ Armstrong John A. Ukrainian nationalism...P.158-159.
- Гунчак Т. Вказ. праця. С.241.
- ⁵⁰ Potichnyj Peter J. Ukrainains in World War II... P.61.
- ⁵¹ Там само. С.62.
- ⁵² Там само. С.63.
- ⁵³ Мірчук П. УПА 1942-1952 Документи і матеріали... С.220; Shankovsky L. Ten Years of the UPA Struggle... P.23-51.
- ⁵⁴ Potichnyj Peter J. The Ukrainian Insurgent Army ... P.163-171; Tys-Krokhmaliuk Y. UPA Warfare... P.447.
- ⁵⁵ Armstrong John A. Ukrainain nationalism..., P.120.
- ⁵⁶ Там же. С.22.
- ⁵⁷ Tys-Krokhmaliuk Y. UPA Warfare..., P.19.
- ⁵⁸ Potichnyj Peter J. The Ukrainian Insurgent Army..., P.164.
- ⁵⁹ Там же. С.165.
- ⁶⁰ Там же. С.165.
- ⁶¹ Armstrong John A. Ukrainian nationalism... P.155.
- ⁶² Там само. С.156.
- ⁶³ Там само. С. 156-157.
- ⁶⁴ Tys-Krokhmaliuk Y. UPA Warfare...P.VII-VIII.
- ⁶⁵ Там само. С.26.
- ⁶⁶ Субтельний О. Україна:історія. К., 1993. С.321; Лисяк-Рудницький І. Вказ. праця. С. 268.
- Гунчак Т. Вказ. праця. С.246.
- ⁶⁷ Tys-Krokhmaliuk Y. UPA Warfare... P..23.
- ⁶⁸ Potichnyj Peter J. The Ukrainian Insurgent Army... P. 170-171.
- ⁶⁹ Tys-Krokhmaliuk Y. UPA Warfare... P.22.